

הרב דוד אייגנר

חיטוי עטין הפרה ביוז בשבת

פתיחה ורקע מקצועי¹

בשנים האחרונות עם העלייה במודעות הציבורית לצריכת מאכלים בריאים יותר, עם חיי מדף ארוכים יותר של מוצרי החלב, ומאידך גיסא דרישות שהפרה עצמה תהיה בריאה יותר², עלתה הדרישה ביתר שאת לחטא את עטין³ הפרה ביוז לפני כל חליבה ולאחריה.

מטרת החיטוי⁴ לפני החליבה הוא להכין את העטין לחליבה, לשפר את התנובה, לקצר את זמן החליבה, להפחית את מספר החיידקים העלולים להגיע לחלב ולהקטין את מספר הזיהומים התוך-עטיניים. החיטוי לאחר החליבה חייב להיעשות תוך זמן קצר מסיום החליבה, כשעל ידי חיטוי זה ניתן למנוע מעל 50% של זיהומים חדשים בעטין, אך אינו יעיל נגד זיהומים שקיימים כבר בעטין. חומר

1. הרקע המקצועי נלקח ממצגת של ד"ר מור פריד באתר האינטרנט מאל"ה (מרכז ארצי לבריאת העטין, קיסריה).
2. ראה למשל "אמנה לרווחת חיות המשק" באתר מועצת החלב.
3. יש לציין שבלשון חז"ל המונח "עטין" (כחל בלשון הגמרא, ראה חולין קט ע"ב) היא לכל האיבר התלוי מתחת לבטן הפרה, שם נוצר החלב, ויציאת החלב היא מהפטמות, ואילו בימינו אנו מכנים את הפטמות- עטין.
4. לדברי ד"ר מור פריד (מנהלת המעבדה במאל"ה). החיטוי נדרש על מנת למנוע זיהום חדש בעטין, (בעיקר ע"י חיידקים סביבתיים) ולשפר את מצב העטין.

החיטוי עצמו צריך להיות- יעיל נגד פתוגנים⁵ עיקריים של דלקות עטין, עמיד, בטוח לפרה, לחלב, לחולבים ולסביבה ונוח לשימוש. מחומר החיטוי נדרש גם כן שיפעל פעילות אנטי בקטריאלית, במהירות, לא מגרה את העור, משפר ריפוי, חומר יציב ודליל, שלא ישאר בחלב.

פעולת החיטוי מתבצעת בשני אופנים: ריסוס כל העטין, וטבילת כל פטמה בנפרד ע"י טובלנים⁶. נראה אפוא, שעיקר מטרת החיטוי ביוד היא מניעת הידבקות של הפרה בזיהומים שונים, הן בחיטוי שלפני החליבה והן בחיטוי שלאחריו. על רקע דברים אלו יש לדון בשאלות אלו:

א. מה דין פעולת חיטוי בשבת? האם מותר לעשות בשבת פעולות שמרפאות את הפרה?

ב. האם מותר לעשות בשבת פעולות שאינן צורך רפואי ישיר של הפרה, אלא מניעת התדבקותה במחלות?

ג. האם יש איסור בטבילת העטין ביוד בשבת משום איסור צובע? (היוד מטבעו הוא חומר בעל צבע).

יש לציין שבמאמר זה נדון במקרה בו החליבה מתבצעת על ידי ישראל, בדרכים שהותרו בשבת, ולא כשהחליבה מתבצעת על ידי נכרים.

גזירת שחיקת סממנים בבהמה

בגמ' (שבת נג ע"ב) הובאו מספר ברייתות העוסקות ברפואת הבהמה: "תא שמע סכין ומפרכסין לאדם ואין סכין ומפרכסין לבהמה, מאי לאו דאיכא מכה ומשום צער לא דגמר מכה ומשום תענוג".

מבואר מהגמרא שמותר לסוך או לפרכס גלדי מכה לאדם הן במקום בו הדבר נדרש על מנת למנוע צער, והן במקום בו הדבר נדרש לשם תענוג. לעומת זאת ביחס לבהמה הגמרא חילקה בין מקום בו הסיכה או הפרכוס נעשים לשם תענוג הפרה, שאז פעולות אלו אסורות. לבין מקרים בהם פעולות אלו נדרשות לשם ריפוי של הבהמה, שאז פעולות אלו מותרות⁷.

5. פתוגנים- חיידקים הגורמים למחלות ביצורים אחרים.

6. טובלנים- כלי שניתן למלאו יוד, ולטבול בו כל פיטמה בנפרד.

7. לגבי הפעולות האסורות מדרבנן או דאורייתא נדון להלן.

וכך נקטו הלכה למעשה: הרי"ף (שבת כד ע"ב בדפיו), הרמב"ם (הל' שבת פכ"א ה"ל), טוש"ע (או"ח סי' שלב סע' ב-ד), וראשונים נוספים.

ברייתא נוספת שהובאה בגמרא (שבת נג ע"ב) היא:

תא שמע בהמה שאחזה דם אין מעמידין אותה במים בשביל שתצטנן אדם שאחזו דם מעמידין אותו במים בשביל שיצטנן אמר עולא גזירה משום שחיקת סממנין... רבי נחמן בר יצחק אמר שחיקת סממנין גופה תנאי היא דתניא בהמה שאכלה כרשינין לא יריצנה בחצר בשביל שתתרפה ורבי אושעיא מתיר דרש רבא הלכה כרבי אושעיא.

מסקנת הגמ' שההלכה היא כרבי אושעיא שאף פעולות רפואיות שבאדם יש לחשוש שאם יותרו בשבת, יבואו לשחיקת סממנים ומתוך כך לאיסור טוחן, פעולות אלו לא נאסרו בבהמה. וכך נקטו למעשה הרי"ף (שבת כד ע"ב בדפיו), הרמב"ם (הל' שבת פכ"א ה"ל), הרא"ש (שבת פ"ה סי' ג). וכפי שהגדיר האגלי טל (מלאכת טוחן סי' טז הע' לו ס"ק ג): "ויצא לנו ממה שכתבתי דאפילו לרפאות בהמה בסמנים שרי... ומשום דאין מציאות האיסור רק במקום פסידא לא גזרו כלל. א"כ ה"ה הנעשה בסממנים אף דשבות גמור הוא, מ"מ בבהמה לא גזרו כלל וזה פשוט".

בדבר שאלתנו יש לשאול כיצד יש להגדיר את פעולת החיטוי, האם זו פעולה שמטרתה לתענוג הפרה ואז היא אסורה, או שמא זו פעולה שמטרתה היא מניעת צער שמוותרת.

הפעולות המותרות

הסוגיה עסקה בפעולות שאין בהן איסור תורה או איסור דרבנן, שהרי הסיכה הותרה לאדם. אם כן היתר הסיכה לבהמה במקום צער הוא רק באופנים שאין בהם משום איסור תורה או דרבנן וכפי שהדגיש המרדכי (שבת סי' שלח) שמותר לסוך שמן בפני עצמו בלבד, אך אין לסוך חלב ושמן יחדיו, שנאסר משום "שנמחה והוי ליה נולד". וכן כתב המשנה ברורה (סי' שלב ס"ק ו) "אסור לעשות בשביל הבהמה שום מלאכה דאורייתא או דרבנן אפילו היא מתה", באופן דומה כתב בשמירת שבת כהלכתה (פכ"ז סע' נה): "אין עושין לצורך רפואתה של בהמה כל מלאכה, אפילו אם יש בה רק משום איסור דרבנן, אולם איסור שאינו נובע ממלאכת שבת, בין איסור תורה בין איסור דרבנן, אלא שחכמינו ז"ל אסרו לעשותו בגזירה לצורך רפואת אדם, מותר לעשותו לצורך רפואת בעלי חיים".

נראה, אם כן שיוד נוזלי דומה בזה גם כן לסיכת שמן, שאין לחשוש בו משום ממרח, ואם כן אין בו משום איסור תורה או איסור דרבנן, אלא יתכן שצריך לחשוש משום גזירת שחיקת סממנים.

פעולת ריפוי מניעתית בשבת

שאלה דומה, ביחס לריפוי בעלי חיים בשבת נשאל הרב צבי פסח פרנק (הר צבי או"ח א קונטרס ל"ט מלאכות טווחן סי' ב):

נשאלתי בעובדא דהוה ששלטה מגפה בתרנגולים ויש רפואה לזה להאכילם איזה טבילות שמוללין אותם ונותנים להם בתוך אוכל, אם מותר לעשות כן בשבת, הנה משום ג' דברים יש לדון בזה: (א) משום טווחן, (ב) משום מוקצה, (ג) משום שחיקת סממנים.. ואשר לגזירה משום שחיקת סממנים הנה בשו"ע (או"ח סי' שלב סע' ג) כתב המחבר: "אם אכלה כרשין הרבה ומצטערת יכול להריצה לחצר כדי שתייגע ותתרפא". ובמ"ב שם: "אע"ג דזהו רפואה וברפואה לאדם גזרו משום שחיקת סממנים ברפואה בהמתו אין אדם בהול כ"כ שיבוא לשחוק סממנים"⁸.

מובן מדברי הרצ"פ פרנק, שפעולה שעניינה הוא רפואי, ומטרתה היא שבעל החיים לא ידבק במחלה, וכך יגרם לו צער. פעולה זו מוגדרת כפעולה שמונעת צער ולא כעונג. מתוך כך נראה לומר שמכיוון שמטרת החיטוי הוא שהפרה לא תידבק בזיהומים שונים, גם פעולה זו תוגדר כמניעת צער לבהמה ולא פעולת תענוג, על כן פעולה זו תהיה מותרת.

כעין זה מצאנו גם כן בשמירת שבת כהלכתה (פכ"ז סע' מט הע' קס) שמתיר לנקות את עטיני הבהמה לפני החליבה משום שיש בכך משום צער בעלי חיים, שאם לא ינקו את עטיני הבהמה יש חשש שתיגרם דלקת, מובן, שעל אף שבשלב זה אין כרגע צער, אלא ישנו סיכוי סביר שאם פעולות מסוימות לא תעשנה, הדבר יגרום לצער לבהמה, הרי פעולה זו מותרת משום צער בעלי חיים.

8. ראה שם בהערות טללי שדה (לרב יוסף כהן) שבאר שמטרת הטיפול בטבילות הוא שמירה על התרנגולות שלא נדבקו במחלה, שלא ידבקו, ולא ריפוי התרנגולות החולות.

איסור צביעה

יש לדון בשאלה זו בשני היבטים:

א. הצורך בצביעה. ב. קיומה של הצביעה.

א. הצורך בצביעה: איסור צביעה נלמד מהירושלמי שבת (פ"ז ה"ב): "הצובעו- מה צביעה היתה במשכן שהיו משרבטין בבהמה בעורות אלים מאדמים", ביאר הפני משה במקום שכדי לקבל עורות אדומים היו מכים את האיילים בעזרת מקלות, וע"י מכות אלו הם היו נפצעים וכך העורות היו נצבעים בצבע אדום. אם כן, ניתן להבין שהצביעה שנאסרה מהתורה היא צביעה שהיתה למטרת הצביעה עצמה.⁹ עיקרון זה, שהצביעה שנאסרה היא רק הצביעה שהיא לצורך, מובא גם כן בחתם סופר (כתובות ה"ב):

ויש לעיין אמאי לא מחייב הכא משום צביעה דניחא ליה לצבוע הסדינין בדם לראות שהיא בתולה שהרי לכך מכניסים מפה ושושבינים ועדיף מבית השחיטה דניחא ליה דליתווס כי היכא דליחזי אינשי ולזבני. מכאן נראה דלא שייך צביעה אלא כשהוא לצורך דבר הנצבע כגון בית השחיטה שע"ז יראו שנשחט היום א"כ ע"י הצביעה נתרפא הבשר. משא"כ צביעת הסדין איננו לצורך הסדין אדרבא לכלוך הוא לו. רק לפרסם שהיא בתולה וזה לא מיקרי צובע.

מובן מדברי החתם סופר, שהצביעה האסורה היא רק הצביעה שהיא עצמה מטרת המעשה- השוחט מעוניין שהעור יצבע בדם כדי שידעו שפרה זו נשחטה כעת, וזו הצביעה האסורה, לעומת זאת צביעה שאין היא המטרה שלשמה נעשתה הצביעה, אלא כלי מסוים כדי להגיע לתוצאה אחרת, צביעה זו מותרת. אם כן מובן שמכיוון שלרפתן אין צורך בצביעה עצמה, הרי שאין זו הצביעה האסורה מן התורה.

ב. קיומה של הצביעה: יש להקדים ולומר שלאחר זמן מסוים מטבילת העטין, הצבע כבר אינו נראה על עטין הפרה, ואף ניתן לשוטפו במים.

9. ראה רש"י ואב"ע (שמות פרק כה פסוק ה) שדייקו מכך שהתורה כתבה "מאדמים", ולא "אדומים" שעורות האיילים נצבעו באדום על ידי אדם, ולא היו אדומים מטבעם.

בגמ' (שבת קב ע"ב) נאמר: "כל העושה מלאכה ומלאכתו מתקיימת בשבת חייב", ומובן מכך שמלאכה שאינה מתקיימת אין מתחייבים עליה.

וכפי שפסק הרמב"ם (שבת פ"ט הי"ג):

ואין הצובע חייב עד שיהא צבע המתקיים, אבל צבע שאינו מתקיים כלל כגון שהעביר סרק או ששר על גבי ברזל או נחשת וצבעו פטור, שהרי אתה מעבירו לשעתו ואינו צובע כלום, וכל שאין מלאכתו מתקיימת בשבת פטור.

בחיי אדם (כלל כד סע' א) ביחס לצביעה שאינה מתקיימת הובאו דעות הרמב"ם והסמ"ג: "צובע בצבע המתקיים חייב אבל צבע שאינו מתקיים כלל שאינה מעבירו לשעתו אין זה צובע כ"כ הרמב"ם ולסמג חייב כיון שרצונו בזה שיתקיים לפי שעה".

גם לסמ"ג האוסר צביעה שאינה מתקיימת, ישנו תנאי נוסף שצריך להתקיים, והוא הצורך שרצונו הוא בצביעה זו, ושבצביעה זו תתקיים באותו זמן נתון, נראה שבנידון דידן גם לסמ"ג אין איסור בטבילת העטין, משום שלחולב אין צורך ממשי בעצם הצביעה, הצביעה היא פועל יוצא של פעולת החיטוי, תוצאת החיטוי היא הצביעה.

סיכום:

במהלך המאמר דנו בגדרי פעולות שמטרתן הוא ריפוי הפרה, ראינו שמכיוון שבבהמה לא גזרו על שחיקת סממנים, ניתן לעשות עבור הבהמה פעולות שמונעות צער, לכן ניתן לעשות עבור הבהמה פעולות שמטרתן היא מניעת הדבקותה במחלות. כמו כן מכיוון שאין לרפתן צורך בצביעת העטין, וגם אין צביעה זו מתקיימת, אין לחשוש משום איסור צובע. לכן מותר לטבול בשבת את עטין הפרה לפני החליבה ולאחריה ביוזל.

